

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. О. Терези долі Віктора Зарецького: Творчий шлях митця крізь призму процесів трансформації художнього життя в Україні 50–80-х років ХХ століття / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ: Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України, 2011. 592 с.
2. Горська А. Червона тінь калини. Листи, спогади, статті / ред. та упор. О. Зарецького, М. Маричевського. Київ, Спалах. 1996. 240 с.
3. Дарія Д. «Шевченко. Мати». «Вінтажна» справа. *Локальна історія*. 5 жовтня 2022 р. URL: <https://local-history.org.ua/rubrics/painting/shevchenko-mati-vitrazhna-sprava/>
4. Смирна Л. В. Століття неконформізму в українському візуальному мистецтві: монографія / Ін-т проблем сучасного мистецтва НАМ України. Київ: «Видавництво “Фенікс”», 2017. 480 с.
5. Смирна Л. В. Український мистецький неконформізм (Частина 1). *Art Ukraine*. URL: <https://artukraine.com.ua/a/ukrainskiy-misteckiy-nonkonformizm-chastina-1/#.VqYZCuiLSJA>
6. Якутович Г. *Я Галерея. Арт-центр Павла Гудімова*. URL: <https://yagallery.com/authors/georgij-yakutovich>

УДК 94:[316.347:314.117]:329.17(477)

СОЦІАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

М. І. Коцюруба, І. В. Пятницькова

Анотація. Стаття досліджує склад Української Повстанської Армії (УПА) під час Другої світової війни та вплив соціальних і національних чинників на формування цієї організації. Вона розкриває різноманітні аспекти участі різних соціальних та національних груп у боротьбі за незалежність України, зокрема українців, грузинів, азербайджанців, євреїв, інші національності та верстви населення.

Ключові слова: УПА, бійці, національність, боротьба.

Українська повстанська армія (УПА) була одним з найбільш відомих національних збройних формувань новітньої історії. Вона відіграла важливу роль у боротьбі за українську державність у часи Другої світової війни та перші повоєнні роки. Члени УПА билися з усіма противниками створення самостійної України. Сьогодні, коли авторитет українського війська та військових є дуже високий у суспільстві, існує потреба вивчення традицій і національних особливостей організації військової справи українців. Багато сучасних українських підрозділів через назви та ідеологічні установки асоціюють себе з представниками УПА, позиціонуються як їхні нащадки. Із цього погляду вивчення особливостей функціонування УПА має вагомий суспільний актуальність. Звернення уваги до цієї теми дасть змогу розвіяти створені радянською та російською пропагандою міфи, краще зрозуміти роль вказаного військового формування в процесі боротьби українського народу за власну державність.

Мета статті полягає в аналізі соціального та національного складу УПА, визначені її характерних рис.

Українська повстанська армія сформувалася без чіткого плану і мала різний склад за соціальними та національними ознаками. Для вивчення її складу дослідники використовують статистичні матеріали, що зберігалися командуванням УПА. Наприклад, «евиденційні картки» містять інформацію про окремих членів цього збройного формування. Один із провідних дослідників української історії, І. Патриляк, докладно проаналізував 1 145 таких карток, що належали до УПА-Північ [5]. Запропонований науковцем аналіз цих документів має високий ступінь репрезентативності для вивчення обраної проблеми. До того ж інформація з архівних джерел Волинської області, зібрана Я. Антонюком, також допомагає розширити наше розуміння соціального складу УПА [1].

За статистичними даними, більшість членів УПА становили селяни. Згідно з дослідженням І. Патриляка, серед 1 445 облікованих бійців, 1 335 осіб (92,38 %) були сільського населення, а лише 110 (7,62 %) мешкали у містах і містечках. Із цих бійців 1 139 (78,89 %) були рільниками, 238 (16,47 %) – ремісниками та промисловими робітниками, решта представляли інші групи населення, що становили менший відсоток. Хоча склад УПА міг відрізнятися в різних регіонах, наприклад, у Галичині, де могло бути більше робітників і інтелігенції, за дослідженням І. Пат-

риляка, інтелігенція не перевищувала 10 %, а робітники і службовці становили до 15–17 % [5, с. 119–121].

Такий склад УПА був обумовлений соціальною структурою західноукраїнських земель, де формувалася армія. Також це свідчило про широку підтримку місцевого населення, яке активно приєднувалося до УПА, щоб протистояти репресіям нацистської адміністрації та радянзації краю, що також супроводжувалася численними арештами, депортаціями. Показовим є те, що саме селяни-хлібороби формували перші загони самооборони, які потім приєднувалися до УПА.

Також існувала практика формування окремих сотень або рот із мешканців певних населених пунктів. Вони існували на Волині, Поліссі, Галичині, Буковині, Холмщині та інших регіонах. Інформація про це знаходиться в різних внутрішніх документах УПА та згадках воїнів. Наприклад, боєць УПА Петро Нагірний, згадуючи сотню «Козак», вказував на те, що цей підрозділ був сформований із жителів кількох сіл Перемишльського району на Львівщині [8]. Ці селяни-бійці зазвичай не мали військової підготовки або досвіду, а їх освіта була обмеженою. Вони не належали до політичних партій, і з огляду на це командування українського національного руху Опору велику увагу приділяло ідеологічній роботі та навчанню свого складу [2, с. 78].

Соціальний склад УПА знайшов відображення у її політичній декларації. У документі зазначалося, що армію складають селяни, робітники й інтелігенція. Про важливість та орієнтацію на потреби селянства українського національного руху Опору свідчить і їх політична програма, яка включала боротьбу з колгоспами, встановлення восьмигодинного робочого дня та покращення умов праці [6, с. 122–124].

Водночас радянська влада намагалася зобразити членів УПА як «буржуазних націоналістів» та перешкодити мобілізації селянства до її складу. Але висока присутність селян-хліборобів у складі українського національного руху Опору свідчила про активну підтримку повстанців.

Українська повстанська армія позиціонувала себе як національне військо. Більшість її складу справді були етнічними українцями, що боролися за власне майбутнє й свою державу. У військовій організації «Богун» УПА-Північ, «еведенційні картки» бійців якої досліджував І. Патриляк, більше 98 % вояків записалися як українці, і лише 25 осіб із 1 445 назвалися представниками інших національностей (росіяни, узбеки, білоруси, чехи тощо) [5, с. 117–118]. Очевидно, що в інших регіонах національний склад бійців УПА міг бути не такий однорідний, хоча абсолютну більшість із них все ж таки становили українці.

До складу УПА також входили євреї. В умовах нацистського антисемітизму для представників цього етносу участь у русі Опору ставала питанням виживання. Багато з євреїв мали середню чи вищу освіту, включаючи лікарів. І робота в медичній службі дозволяла їм стати повноправними членами УПА. Лікарі, такі як Максимович (Кляйн) і Кум, були відомими серед повстанців і походили зі Стрию. Проте після приходу радянської влади багато з них легалізували свій статус і вийшли з підпілля в 1944–1945 рр. [4, с. 55].

Полковник М. Омелюсік вказував, що численні полонені азербайджанці, грузини, калмики, узбеки, татари та інші народи, які служили у радянській армії, приєднувалися до УПА з метою ведення спільної боротьби проти комуністичного режиму. Вони володіли значною військовою кваліфікацією та стали прикладом для антирадянської пропаганди, яка підбурювала окремих солдатів цих національностей перейти з радянської армії до УПА. М. Омелюсік також свідчив про створення щонайменше двох окремих національних підрозділів в УПА: одного з азербайджанців, які входили до УПА-Південь, та іншого з узбеків, що діяв у межах УПА-Захід.

Сучасні дослідники підтверджують цю інформацію. О. Стецишин, наприклад, зазначав, що починаючи з вересня 1943 р., приблизно 130 азербайджанців воювали в УПА, вони були одягнені в німецьку уніформу та користувалися захопленою у вермахту зброєю, що давало їм змогу діяти гнучко під час зіткнень із нацистами. Також восени і влітку того ж року був створений вірменський загін, який здійснював напади на окремі групи німецьких солдатів з метою захоплення зброї і боєприпасів. О. Стецишин також вказує на те, що серед УПА зустрічалися німці, чехи, угорці [7, с. 235–239].

Уже в 1944 р. діячі ОУН та УПА сформували достатньо лояльне ставлення до представників інших національностей. До того ж їхня політика почала орієнтуватися на організацію спіль-

ного фронту боротьби всіх поневоленних нацистським та радянським режимами за свободу та здобуття національної державності [4, с. 73]. У контексті взаємодопомоги та підняття загальної багатоетнічної революції розгорнулася ідеологічна робота ОУН і УПА серед населення. Її масштаби та методи непокоїли представників радянського керівництва і негативно впливали на розвиток партизанського руху. Так, у доповідній записці командування чернігівсько-волинського партизанського з'єднання від 21 січня 1944 р. йдеться про заклики до боротьби за створення незалежних держав, з якими зверталися члени УПА до народів Кавказу та Середньої Азії, а також до поляків, росіян тощо [3, с. 130].

Незважаючи на спроби радянської пропаганди зображувати членів УПА як «банду куркулів», що були ображені на радянську владу, і «петлюрівських недобитків», віковий склад Української повстанської армії переважно свідчив про несправедливість таких обвинувачень. Більшість бійців УПА були молодими людьми віком від 18 до 28 років, тобто народжені в 1916–1926 рр., їх частка складала 74,15 %. Ще 18,51 % були у віці від 29 до 35 років, а старші члени УПА були меншістю. Старші люди зазвичай мали військовий досвід, здобутий у період Першої світової війни, Української революції. Вони долучалися до УПА як старшинські або підстаршинські кадри.

Отже, у соціальному складі УПА переважало сільське населення, що було притаманно соціальної структури українського населення. Її типовими бійцями були молоді люди віком від 18 до 28 років, які народилися в селі або неподалік від нього та потребували спеціальної військової підготовки. Особи з неповною вищою освітою, військовим досвідом і старшого віку формували старшинські кадри в УПА. Серед них було багато членів Організації Українських Націоналістів (ОУН). УПА загалом вважалася національно однорідною військовою силою, але вже з 1943 р. до неї почали залучатися представники інших національностей. Загалом у складі УПА було приблизно 28 різних національних груп. Хоча вони становили меншість, їх наявність свідчили про права людини та незалежність не лише України, а й інших поневоленних народів.

Abstract. The article examines the composition of the Ukrainian Insurgent Army (UPA) during the Second World War and the influence of social and national factors on the formation of this organization. It reveals various aspects of the participation of various social and national groups in the struggle for Ukraine's independence, including Ukrainians, Georgians, Azerbaijanis, Jews, other nationalities and strata of the population.

Keywords: UPA, fighters, nationality, struggle.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Я. Збірний портрет керівника підпілля ОУН та УПА на території Волинської області. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2013. Вип. 20. С. 29–35.
2. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль; відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. 3-тє вид. Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. 352 с.
3. Доповідна записка командування Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання про соціальний і національний склад УПА, політику і тактику українських націоналістів, їх відносини з німцями та боротьбу проти партизанів і поляків від 21 січня 1944 р. *Літопис УПА. Нова серія.* Том 4: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. 1943–1959. Книга 1 (1943–1945). Київ–Торонто, 2002. С. 127–131.
4. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен, 1953. 319 с.
5. Патриляк І. «Еведенційні картки» УПА як статистичне джерело. *Український визвольний рух.* 2006. Збірник 6. С. 110–147.
6. Політична декларація УПА «За що бореться визвольно-революційна Українська Повстанська Армія» (короткий виклад ідеї і програми УПА). *Літопис УПА.* Том 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 1. Початки УПА, документи і матеріали. Торонто, 1989. С. 121–126.
7. Стецишин О. Бандерівський інтернаціонал. Грузини, росіяни, євреї. Львів: Часопис, 2015. 328 с.
8. Спомин бійця УПА Петра Нагірного про сотню УПА «Козака». *Електронний архів українського визвольного руху.* URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23981>